

VISUOMENĖS PASIRINKIMAS: KODĖL (PRA)LAIMĖJO III SEIMAS

DR. DANUTĖ BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ

*Lietuvos istorijos institutas
The Lithuanian Institute of History
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
El. paštas bauziene@istorija.lt*

Santrauka

Steigiamasis Seimas, kurio veikla buvo numatyta dar 1918 m. vasario 16 d. Akte, į pirmąjį posėdį susirinkęs 1920 m. gegužės 15 d., pradėjo konstitucinės raidos parlamentinį etapą šalyje. Visuomenės pasirinkimas nulėmė krikščionių demokratų dominavimą trijų (Steigiamojo, I ir II) Seimų kadencijose. Negili visuomenės diferenciacija ir neaukšta politinė kultūra buvo palanki terpė formuotis opozicinėms jėgoms, po III Seimo rinkimų demokratiškai perėmusiems valdžią. 1926 m. pusę metų užtrukęs koalicinių centro ir kairiųjų valdymas buvo lengvai nutrauktas tautinių ir katalikiškųjų jėgų perversmo. Demokratija Lietuvoje pralaimėjo, tačiau valstybingumo raidos pagrindai nebuvo pakirsti ir įgijo visai panašų į kitų Rytų Europos valstybių plėtrą vektorių.

Reikšminiai žodžiai: demokratijos krizė; konstruktyvi ir destruktvyvi opozicija; kairieji; dešinieji; koalicinė vyriausybė; priešvalstybinis veikimas; valstybės perversmas.

Įvadas

Nesklandi demokratijos raida Vidurio ir Rytų Europos pokomunistiniuose kraštuose istorikus skatina atsigręžti į sistemines demokratijos krizes beveik toje pačioje teritorijoje XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiais ir beveik visais atvejais demokratijai nepalankių jų baigtį – perversmus, kurie atvedė į valdžią demokratijai priešingas ir priešiškas jėgas. Siekiama išsiaiškinti priežastis, nulėmusias palyginti sklandų perversmų įvykdymą ir jų padarinių legalizavimą.

Nors demokratinės santvarkos krizės ir pralaimėjimo tema Lietuvos Respublikoje nuolat vienaip ar kitaip atsiranda daugelio istorinių tyrinėjimų centre ar parašėse, nuosekliai išgyvendintos tėra pavienės temos: sutarties su SSRS sudarymas¹, liaudininkų² bei socialdemokratų³ partijų veiksmi III Seimo rinkimuose ir veikla jame, SSRS diplomatinė tarnyba įtaka Lietuvos politiniam elitui parengiant ir įvykdant valstybės perversmą⁴. Pastarojo straipsnio autoriaus Algimanto Kasparavičiaus⁵ ir Zenono Butkaus⁶ tyrinėjimai, paremti Rusijos Federacijos archyvuose saugoma medžiaga, verčia koreguoti kai kurių istoriografinių teiginių sampratą. A. Kasparavičius taip pat yra nagrinėjęs ir kitus trečiojo dešimtmečio parlamentarizmo raidos aspektus⁷. Autoritariniam perversmui skirtą studiją parengė Raimundas Lopata⁸, perversmui alternatyvias valstybės raidos galimybes apžvelgė Algirdas Jakubčionis⁹. Pažymėtina, kad iki šiol tarp istorikų tinkamo atsako nerado dar šeštąjį dešimtmetį iševijoję Zenono Ivinskio¹⁰ ir Algirdo J. Greimo¹¹ atskleistos išvalgos dėl valdžios ir visuomenės santykio kaitos žemės reformos vykdymo ir kitų socialinių ir kultūrinių pokyčių kontekste. Tačiau šiame straipsnyje minėtas idėjas siekiama tik aktualizuoti, jų analizė – atskiro tyrimo uždavinys.

Straipsnio tikslas: apibūdinti ryškiausias XX a. trečiojo dešimtmečio vidurio politinio proceso aspektus, kai politinių jėgų priešpriešoje parlamente ir už jo ribų buvo sprendžiamas tolesnis valstybės režimo pobūdis. Siekiama išryškinti diferencijuotą politinių jėgų požiūrį į demokratiją, pagrindinis dėmesys sutelkiamas į partinių ir politinių jėgų dinamiką prieš rinkimus ir po jų, šių jėgų elgseną valdančiosios koalicijos sudarymo metu ir jos pokyčius III Seimo veiklos laikotarpiu, galiausiai atvedusius į gruodžio

¹ Kasparavičius, A. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje: 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Nepuolimo sutarties sudarymo analizė*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994.

² Stakeliūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla: daktaro disertacija*. Kaunas, 2000.

³ Mitrulevičius, G. *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose 1920–1927. Socialdemokratų Lietuvos Respublikos Seimuose*. Vilnius, 2006, p. 63–102.

⁴ Kasparavičius, A. *SSSR ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomacija prieš demokratiją. Lietuvos istorijos metraštis: 1998*. Vilnius, 1999, p. 115–156.

⁵ Autoriaus straipsnis skelbiamas šiame „Parlamento studijų“ numeryje (*red. past.*).

⁶ Butkus, Z. Kai opozicija gauna paramą iš svetur. *Kultūros barai*. 1995, Nr. 8–9, p. 80–84.

⁷ Kasparavičius, A. 1926–ųjų gruodžio 17-osios prielaidų eskizai: vidaus ir užsienio politinių problemų sanglauda. *Naujasis židinys-Aidai*. 1994, Nr. 11, p. 26–37; Kasparavičius, A. *Parlamentinės demokratijos perversijos Lietuvoje 1920–1926 metais. Gairės*. 2006, Nr. 2, p. 35–41, Nr. 3, p. 32–34; Kasparavičius, A. *Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais. Parlamento studijos*. 2006, Nr. 6.

⁸ Lopata, R. *Authoritarian Regimes in Interwar Lithuania: Circumstances, Legitimation, Conception. Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998.

⁹ Jakubčionis, A. *Alternatyvus žvilgsnis į 1926-uosius metus. Kultūros barai*. 1997, Nr. 6, p. 55–59.

¹⁰ Ivinskis, Z. *Dešinė ir kairė demokratinėje Lietuvoje. Įlaidvė*. 1956, Nr. 10, p. 16–24.

¹¹ Greimas, A. J. *Gruodžio 17 d. perversmas: (konkrečios analizės bandymas)*. *Darbas*. 1957, Nr. 1, p. 12–16.

RESPUBLIKOS PREZIDENTO A. SMETONOS ATSIŠAUKIMAS I LIETUVOS VISUOMENĘ

Lietuvos sūnūs ir dukters!

Pernai metų pabaigoje Lietuva buvo likusi be valdžios, ir man tuomet buvo pavestas jos likimas. Kad nebūtų netvarkos, pasirūpinus tojaus suderinti gruodžio 17 d. įvykį su mūsų šalies pagrindiniais įstatymais. Pastebius mane Prezidentu, kai d-ras Girnius, verčiamas aplinkybių, atsisakė iš jo vietos, naujas Ministrų Kabinetas, ant greitųjų sudarytas ir vedamas Ministerio Pirmininko prof. A. Valdemaro, ėmėsi darbo teisėtai nustatytoje sąlygoje, vadovaujamas mano mokydamais.

Nors Seimas nuo gruodžio 17 d. nustojė tos reikšmės, kurios jis turėjo ligi to laiko, Ministrų Kabinetas vis dėlto ryžosi mėginti drauge su juo dirbti. Savo deklaracijoje jis paskelbė, kaip ir kuriais pagrindais jis tikisi išvesti Lietuvą iš sunkios padėties, kurioi ji pateko per paskutinius kelis metus.

Deklaracijoje tarp kitų dalykų buvo nurodyta, jog reikia pakelti Konstituciją ir Seimo rinkimų įstatymus ta prasme, kad būtų galima Lietuvai turėti pastovi ir stipri valdžią, kuri, mažiau priklausydama nuo partijų, teisingiau valdytų šalį, ir kad Seimas būtų bent per pusę mažesnis, mažiau pinigų kaštuotų ir geriau sugebėtų dirbti valstybės darbu.

Tokia valdžia bus tuomet, kai Prezidentas bus renkamas ne Seimo partijų, o viso krašto, ir kai jis turės daugiau valios, nei kaip gali turėti einant esamąja Konstitucija.

Turėdamas tokį Konstitucijos ir Seimo rinkimų pakeitimo projektą, kurs buvo keičinamas neužilgo įnešti Seiman, Ministrų Kabinetas buvo nusprendęs dar visą eilę sumanymų žemės ūkiui, prekybai ir savivaldybėms pertvarkyti.

Buvusios valdžios Seimo frakcijos, priekškyje su valst liudininkais, griežtai pasisakė prieš M. Kabineto programą, ypačiai prieš Konstitucijos ir Seimo rinkimų įstatymo pakeitimus. To priešinimumo neįvertindamas, jis laikėsi savo užsibrėžtos linkmės ir ejo Seiman su eile mažesnių įstatymų projektais. M. Kabinetas manė, kad nors negali susitikti su Seimu pagrindiniuose dalykuose, tai kad bent galės per jį įvykinti antraštinis darbų sumanymus, būtina reikalingus mūsų kraštui. Šis tas ir paskelbė tuo keliu įvykinti.

Bet nelgai taip truko. Valdžią patyrė, kad kairieji parlamentas, pradėjęs nuo bolševikų ir baigiant liudininkais, ginčiuoti sąlygimus, kurių norėta įtraukti ir kariuomenės dalis, nuolatini nuvėsti sąstingą vyriausybę ir vėl pastatyti būvinių ligi gruodžio 17 d. Nėmėdint sąmokslas buvo visiškai suskeltas ir drauge su jo kairininkų lygio sumintas Seimo atstovas, liudininkų frakcijos narys, Pajautis, kuris prisipažino dalyvavęs sąmoklo organizavime.

V. liudininkų frakcija skubiai įnešė Seime interpellaciją dėl to sustinimo. Ministeris Pirmininkas, atsakydamas ton interpellacijon, paskelbė, jog yra pakankamai rimtų įrodymų, kad atžalvos Pajautis ruošė sąmoklą ir kad dėl to jis turi būti likimas kaltinime ir teisiamas. Be to, Seimui buvo pasiūlyta dėl krašto ramybės pasmerkti atstovo Pajautio ruošta sąmokla.

Seimo dauguma — liudininkų, socialdemokratų, lenkų, žydų ir kšaipiečių frakcijos — ne tik jo nepasmerkė, bet dar pareikalavo iš valdžios, kad paleistų iš kalėjimo atstovą Pajautį, ir jai pareikšti nepasitikėjimą.

Kadangi grįžimas į senąją valdžią būtų praštingas (o jo, todėl, norėjo miniojoti Seimo dauguma), nes nustatytų mūsų šalį dar pavojingesniai padėjimas, nekaiptas, kuris puvėstė prie gruodžio 17 d. pernai metų įvykių, tai man, stovinčiam valstybės priekškyje, nebūlio kito būties, kaip tik paleisti Seimas.

Tai yra nepaprastas Seimo paleidimas, dėl to laikiau reikalingu paaiškinti jo priežastį plačiai Lietuvos visuomenei, kad ji susimąstytų, kas reikia daryti, kad Lietuva atsistotų ant tvirtesnio kelio. Valdžią yra išdient susirūpinusi ne partiniais sumetimais, o geresniais mūsų tautos, mūsų krašto likimu, dėl to ji siekiasi ruošinėti ne partijų, o visų mūsų krašto gyventojų. Ji nori žinoti, kaip jie juntu ir ką jie mano.

Kaip 1918, 1919 ir 1920 metais nepriklausomos Lietuvos kūrimosi pradėjoje, kada man teko pirmam budėti jos sargyboje — pirma Valstybės Tarybos Pirmininku, paskum Valstybės Prezidentu, — tik tautos jautrioji vienybė išgelbėjo mūsų kraštą, taip ir dabar tegali vieninga mūsų tautos vaikų nuovoka visus sutaukinti ir juų geros valios talpa sustiprinti mūsų mylimą Lietuvą.

Ir šitoji mintis vertė mane šiuo raštu kreiptis į jus, Lietuvos sūnūs ir dukters!

Respublikos Prezidentas
A. SMETONA.

Kaunas, 1927 m. balandžio 14 d.

Valstybinis Spaudos Biuras

1927 metų Prezidento A. Smetonos atsišaukimas paleidus III Seimą

17-osios perversmą ir nedemokratinio režimo įtvirtinimą. Autorė mėgina susisteminti gausių tyrimų duomenis, stengiasi išvelgti kai kurias gilumines arba istoriografijoje mažiau išryškintas tendencijas.

Demokratiniai Lietuvos valstybės pagrindai ir krikščionių demokratų dominavimas

Po ilgo svetimųjų valdymo atgavusi Nepriklausomybę, Lietuva nacionalinę valstybę kūrė demokratinės santvarkos pagrindais. 1918 m. vasario 16-osios Aktas, išreiškęs tautos apsisprendimą, aukščiausių suverenių galių raišką suteikė Steigiamajam Seimui¹², kurio veikla nuo 1920 m. gegužės pradėjo parlamentinį Lietuvos Respublikos etapą. Demokratijos pradai buvo išplėtoti ir įtvirtinti 1922 m. rugpjūčio 1 d. priimtoje Konstitucijoje, o įgyvendinami per valstybės centricines ir savivaldos institucijas. Šiais žingsniais lietuvių tauta prisidėjo prie dar naujos ir trapios demokratijos tapimo Rytų ir Vidurio Europoje.

Natūralu, kad ką tik atsikūrusios valstybės visuomeninius procesus veikė neseniai pasibaigusio Pirmojo pasaulinio karo ir Rusijos revoliucijos įtakos, prieštaringi vidaus gyvenimo veiksniai. Lietuvos politinės partijos formavosi pirmaisiais XX a. dešimtmečiais, tačiau jų brendimą sutrikdė itin nepalankios vidaus ir tarptautinės sąlygos. Partijų vertybinės nuostatos, programos, statutai, organizacinė struktūra iki galo ar bent jau iš esmės susiformavo jau po Nepriklausomybės atgavimo, todėl politinė sistema Lietuvoje plėtojosi lėtai, išliko neišbaigta, pernelyg priklausoma nuo politinės konjunkūros svyravimų, be kompromiso ir pakantumo tradicijos¹³.

Lietuvos Valstybės Taryboje atitinkamu laikotarpiu dominavo tautiškos srovės atstovai, pirmieji valstybininkai (Antanas Smetona – pirmasis Prezidentas, Augustinas Voldemaras – pirmasis Ministras Pirmininkas) nubrėžė aiškias valstybingumo gaires, tačiau Steigiamasis Seimas politikos vektorių pakoregavo ryškiai daugumą turėjusios Krikščionių demokratų partijos pasaulėžiūrinės orientacijos ir siauresnės pragmatiškos politikos linkme. Modernesnė tautinė politikos kryptis buvo priversta užleisti vietą siauresnei, labiau konservatyviai konfesinei srovei ir kartu atgaivino prieškario priešpriešą tarp katalikiškosios ir demokratinės laicistinės tautinio atgimimo srovių. Krikščioniškajai demokratijai buvo būdinga savita demokratijos samprata, paremta popiežiaus enciklikos *Rerum novarum* (1891 m.) idėjomis, ją veikė ir konservatyvių Lietuvos bažnyčios hierarchų, ir žymios dvasininkijos dalies pozicijos¹⁴.

¹² Imperatyvinę Vasario 16-osios Akto reikšmę parlamentarizmui pabrėžė Andrius Vaišnys, žr.: Naujoji Lietuvos politikų karta ir istorinis politinės kultūros pamatas. *Parlamento studijos*. 2004, Nr. 1, p. 71.

¹³ Vardys, V. *Lietuvos politinė kultūra ir laiko reikalavimai*. Kaunas, 1993, p. 3.

¹⁴ Išsamiau žr.: Lukoševičius, V. *Liberalizmo raida Lietuvoje: XIX a. – 1940 m.* Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995, p. 426–428.

Krikščionių demokratų pergalę Steigiamojo Seimo ir vėlesniuose rinkimuose žymia dalimi nulėmė Bažnyčios parama ir jos galimybės palyginti greitai paskleisti savo pažiūras per parapijų tinklą, dvasininkų įtaka kaimo gyventojų daugumai. Už konfesinės agitacijos ribų kitų politinių partijų galimybės buvo žymiai mažesnės.

Trijų pirmųjų Seimų laikotarpio sėkmės ir nesėkmės buvo pažymėtos būtent politiniame krašto gyvenime dominavusio krikščionių demokratų bloko (LKDP, Lietuvos ūkininkų sąjungos, toliau – LŪS, Lietuvos darbo federacijos, toliau – LDF) nustatyta politikos linija. Lojali opozicija: iš dešinės – neparlamentinė tautininkų partija, iš centro – Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija ir Lietuvos valstiečių sąjunga (toliau – LVS), iš kairės – socialdemokratai (išskyrus du koalicinius interpus su valstiečių liaudininkų bloku), – didesnės įtakos politiniams sprendimams neturėjo. Kita vertus, išskyrus nebet socialdemokratų, kitų partijų socialinės ir ekonominės politikos nuostatos nebuvo diametraliai skirtingos. Šis krikščionių demokratų vienvaldiškumas eliminavo politinio pliuralizmo užuomazgų stiprėjimą visuomenėje, pristabdė kritiško mąstymo ir sąmoningo demokratinio pasirinkimo raišką. Suprantama, čia turime omenyje tik politines organizacijas ir nekalbame apie pozityvaus katalikiškosios pasaulėžiūros visuomeninių organizacijų vaidmens socialinėje ir moralinėje sferoje, ypač bendruomenės pradų ugdymo, švietimo ir kultūros darbo nuopelną.

Nenagrinėdami krikščionių demokratų kontroliuojamų Seimų priimtų įstatymų padarinių bei krikščionių demokratų vienpartinių vyriausybių (Antano Tumėno, Vytauto Petrulio, Leono Bistro ministrų kabinetų) atliktų darbų, mėginsime išsiaiškinti bendriausias prielaidas, lėmusias gana ilgą krikščionių demokratų dominavimą Seimuose ir galiausiai jų pralaimėjimą visai kitos pakraipos politinėms jėgoms rinkimuose į III Seimą.

Neabejotina, kad viena svarbiausių krikščionių demokratų sėkmingo dalyvavimo rinkimuose prielaidų tenka laikyti istoriškai susiklosčiusią Lietuvos visuomenės valstietišką sanklodą, kur katalikų dvasininkų vaidmuo visada buvo dominuojantis, kita vertus, silpnas miestiečių, žymia dalimi – kitataučių, pirmiausia žydų, mažiau lenkų, vokiečių, rusų, sluoksnių, skirtingai nuo tautų, anksčiau sukūrusių savo valstybes ar bent jau turėjusių autonomiją, nebuvo terpė, palanki tautiškajai tapatybei ir valstybiniam mąstymui formuotis. Svetimųjų priespaudos, karų ir okupacijų nualintame krašte, kai trūko bent kiek išprususios šviesuomenės (iš prieškario metais gimnazijas baigusių lietuvių žymi dalis vėliau dalyvavo valstybinėje ir visuomeninėje veikloje), kita vertus, būtiną kapitalo tautiniam verslui (kartu ir įtakai) – pramonei, prekybai, finansams plėtosis vyriausybių veiklos apimtys ir galimybės, ypač pirmaisiais Nepriklausomybės metais (1923 m. lietuvių dalis tarp pramonininkų tesudarė 2 proc., tarp prekybininkų – 15 proc.¹⁵), buvo itin ribotos. Dinamizmo ir energijos trūkumas jaunoje valstybėje pasireiškė visuomenės konservatizmu ūkio, kultūros, švietimo srityse. Įveikti visapusišką atsilikimą,

¹⁵ Pruskus, V. „Naujojo humanizmo“ visuomenės organizacijos modelis: politinė vaizduotė ir atmintis. *Filosofija. Sociologija*. 2006, Nr. 1, p. 26.

konsoliduoti visuomenę, inicijuoti reformas galėjo tik politinė jėga, turėjusi įtaką ir pasitikėjimą. Krikščionių demokratų blokas, savo trilype organizacija apėmęs visas visuomenės grupes, tuo metu buvo vienintelė konstruktyvi politinė jėga, turėjusi įtakos įvairiems gyventojų sluoksniams. Pabrėžtina, kad katalikų dvasininkijos, konfesinės inteligentijos vaidmuo buvo ypač reikšmingas užkertant kelią revoliucinei stichijai, kuri su internacionalistinėmis komunizmo idėjomis demoralizuotų, revoliucinių nuotaikų paveiktų karo pabėgėlių grįžimu Lietuvon sudarė realų pavojų nepriklausomai valstybei. Komunistinis gaivalas ardė socialinę darną, kėlė pavojų valdžiai ir valstybei dėl tiesioginės priklausomybės nuo sovietinės Rusijos ir jos teikiamos finansinės paramos. Prieš destruktivią anarchistinę stichiją kovojo visos patriotinės jėgos, tačiau krikščionys demokratai išsiskyrė pozityviu antikomunistiniu nusistatymu ir gebėjimu visa tai perteikti platiesiems, pirmiausia – tikintiesiems gyventojų sluoksniams, kartu kurdami įvairių socialinių grupių katalikiškų organizacijų tinklą. Krikščionių demokratų griežtos, kai kada drastiškos priemonės (karo padėties ir ypatingųjų valstybės apsaugos įstatymų priėmimas II Seime) neabejotinai buvo pateisinamos konkrečiu laikotarpiu, tačiau jos smarkiai slopino demokratines visuomenės iniciatyvas, kai kada net neabejotinai valstybinių opozicinių jėgų (A. Smetonos areštas) veikimą. Ilgainiui stabilizuojantis socialinei situacijai šalyje, krikščionys demokratai, prisidengdami tikrų ir menamų pavojų Nepriklausomybei grėsmė, smarkiai suvaržė demokratijos sklaidą, monopolizuodami politinį krašto atstovavimą daugelyje institucijų. Per šešerius krikščionių demokratų dominavimo metus su opozicija nieiškota konstruktyvaus dialogo, nebuvo peržengta mūsų jau minėta pasaulėžiūrinė skirtis.

Tenka pažymėti, kad ir kairoji opozicija – liaudininkai ir ypač socialdemokratai, nuo 1924 m. vengė bet kokie suartėjimo su valdančiuoju bloku. Politinėje retorikoje buvo apsieikiama išgalvotais kaltinimais, įtarimais, iš piršto laužtais argumentais, kas nepolitizuotoje valstietiškoje visuomenėje buvo suvokiama visiškai neadekvačiai.

Griežta pozicijos ir opozicijos priešprieša visai nepasitarnavo demokratijai, tačiau ja antivalstybinėje propagandoje gana apsuksiai naudojosi komunistai, kai kurios tautinių mažumų grupės.

Krikščionių demokratų valdžia, daug nuveikusi įtvirtinant Lietuvos valstybingumą, sutvarkant vidaus gyvenimą, nebuvo išradinga ir nuovoki atremiant tiek opozicijos argumentus, tiek neutralizuojant priešvalstybinių jėgų veikimą. II Seimo laikais, ypač esant vienpartinėms vyriausybėms, neturėta pakankamai pagrįstos valstybės ateities vizijos¹⁶, pernelyg kliautasi jėgos ir represijos instrumentais, o išleista iš akių kryptingos socialinės politikos ir lankstesnės taktikos tautinių mažumų atžvilgiu¹⁷ galimybės. Politinėje retorikoje nuolat buvo naudojama tautinių mažumų korta, pažymint, kad viena

¹⁶ Kasparavičius, A. Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais. *Parlamento studijos*. 2006, Nr. 6, p. 58–59.

¹⁷ Valkauskas, R. Žydų tautinės autonomijos klausimas Lietuvoje 1919–1926 metais. *Lietuvos istorijos studijos*. 1996, Nr. 3, p. 69.

ar kita politinė jėga pataikauja tam tikroms mažumoms (paprastai žydams) ir linkusi suteikti joms privilegijų. Ypač dažni tokio pobūdžio krikščionių demokratų ir liaudininkų „apsišaudymai“ neabejotinai kenkė visuomenės konsolidacijai.

Kompromituojant vyriausybę politiką prisidėjo ir ypač radikali kairiosios opozicijos agitacija, dažnai susiejanti praktinės politikos ir krikščionių demokratų pasaulėžiūros elementus, tai yra sutapatinantį pagrįstas ir tariamas krikščionių demokratų politikos nesėkmes, valdininkų egoizmą ir nerangumą su propagandoje ypač išpūsta antiklerikaline kritika. Tuo metu, veikiant XX a. pradžios Lietuvos visuomenėje konfrontavusių „pirmievių“ ir „atžagareivių“ tradicijai, visuomenės idėjinė vertybinė diferenciacija vėlavo tiek kairiajame, tiek dešiniajame politikos spektruose.

„Prieš krikščionis demokratų“: partijų pozicijos rinkimų kovoje

Trečiojo dešimtmečio viduryje katalikų dvasininkijos parama krikščionių demokratų politikai jau nebegalėjo būti tokia efektyvi kaip Steigiamojo ar II Seimo rinkimų laikotarpiu. Tam įtakos turėjo sustiprėjusi socialdemokratų, iš dalies ir liaudininkų antiklerikalinė propaganda, ne tik pliekusi atskirų dvasininkų ydas, bet ir žeminusi bažnyčios kaip institucijos autoritetą, ir pagrindinės kompartijos skleidžiamas ateizmas. Kita vertus, priešvalstybinė, Maskvos ir Kominterno vairuojama komunistų veikla krikščionių demokratų agitacijoje buvo lengva ranka sutapatinama su socialdemokratijos pozicijomis, užmiršus ar nenorint prisiminti, kad iškilūs tautinės demokratijos atstovai praityje buvo kur kas ryžtingesni tiek carizmo, tiek ir kaizerinių okupantų priešininkai, palyginus su atsargia, nuosaikia katalikiškosios srovės pozicija.

Vis dėlto negalima išleisti iš akių, kad ir Socialdemokratų partija buvo labai nevienalytė, joje šalia iškilų patriotiškai nusistačiusių asmenybių buvo eklektiškos mąstysenos, nepastovios orientacijos, politiškai nebrandžių partijos narių, iš pradžių pasipriešinusių Nepriklausomybės atkūrimui, vėliau – valstybingumo tapsmui. Šį nenuoseklumą, kaip ir kairuoliškas nuostatas LSDP programoje, krikščionys demokratai visada panaudojo politinėje kovoje su oponentais, ne be pagrindo pabrėždami laisvamanišką ir net ateistinį, tai yra tikinčiąjį valstietiškąjį daugumai priešingą socialdemokratų daugumos nusistatymą.

Krikščionys demokratai, suformavę vienminčių bloką pasaulėžiūros pagrindu, nepagrįstai ignoravo daugeliu atžvilgių jiems artimą tautininkų srovę, dėl to pastarieji III Seimo rinkimuose „blokavosi“ su valstiečiais liaudininkais.

Mažumų atstovai paprastai balsuodavo už savo tautiečių sąrašus, tačiau tautiškai men-

kai identifikuotų rinkėjų dalį galėjo patraukti socialdemokratų ir kiek mažiau liaudininkų rinkimų agitacijoje įtrauktos tezės apie visų tautinių mažumų teisių sulysinimą¹⁸.

Tokiu būdu buvusi gausiausia ir visuomenėje įtakingiausia krikščionių demokratų srovė ir pasaulėžiūra nelaukta susidūrė su spontaniškai susiformavusia opozicine grupe, kurią labiausiai vienijo nuostata, „prieš krikščionis demokratų“, nors pozityvioji įvairių jėgų programos dalis smarkiai skyrėsi.

Kai konkuruojančios politinės jėgos nesirinko priemonių siekdamos tikslo – pergales rinkimuose, jos dezorientavo visuomenę, kuri šį kartą rinkosi tarp ne tik skirtingas, bet ir iš esmės priešingas politines programas deklaravusių partijų. Opozicinių jėgų privalumas buvo griežta krikščionių demokratų vidaus, ūkinės ir socialinės politikos kritika. Ji iš tikrųjų atspindėjo daugelį netesėtų tuometinės valdžios pažadų, griežtų politinių, iš esmės represinių priemonių panaudojimą prieš oponentus, remiantis su demokratija prasilenkusiais įstatymais bei administracinėmis galiomis. Be abejo, prie krikščionių demokratų populiarumo smukimo prisidėjo rinkėjų nusivylimas nuolat pasikartojančiais, dažnai nepagrįstais ir banaliais spaudoje, dvasininkų pamoksluose skelbtais su tiesa prasilenkusiais kaltinimais oponentams. Rinkėjai laukė permainų, jų netenkino, kaip jiems atrodė, sąstingis daugelyje visuomeninio gyvenimo sričių. Svarbus buvo tautinių mažumų veiksnys, kai pirmąkart į Seimą buvo renkami kol kas į valstybę labai menkai integruoto Klaipėdos krašto atstovai.

Kuo labiau artėjo rinkimai, tuo labiau blaškėsi krikščionys demokratai. Nepaisant arogancijos, kovingos retorikos ir kelerių metų patirties, krikščionys demokratai, valdžioje likę be koalicijos partnerių, jautė¹⁹, kad politinė situacija jiems nepalanki ir dėl to rinkimų karštligėje nesugebėjo rasti racionalių sprendimų. Kaip neigiamas fonas prie to prisidėjo po Nepriklausomybės kovų atėjęs psichologinės atvangos laikotarpis.

Siekdami atskleisti krikščionių demokratų vienvaldiško paradokso (arogancijos ir nepasitikėjimo tuo pačiu metu) priežastis, norėtume sustoti ties trijų vienpartinių kabinetų laikotarpiu. Apie tam tikrą nepasitikėjimą liudija jų derybos su liaudininkais prieš sudarant vienpartinį kabinetą. Istorinėje literatūroje jos neretai laikomos formaliomis, esą, siekiant parodyti, kad koaliciją sužlugdė liaudininkai²⁰. Tačiau galima tuo ir suabejoti: ko gero, krikščionys demokratai, nors ir siekė valdyti vieni, bet kartu ir stokojo pasitikėjimo iki galo imtis atsakomybės. Tam buvo įvairių priežasčių: pirma, jiems stigo intelektualinių pajėgų aprėpti visas valstybės ir visuomenės gyvenimo sritis, todėl vyriausybė neretai pasitelkdavo LKDP vadovybę ir konkrečių valdžios problemų sprendimą perkeldavo jai (opozicija kaltino, kad Lietuvą valdo ne Seimas, o „šešekomas“ ar „trikommas“, tai yra

¹⁸ Buchowski, K. *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*. Białystok: Inst. Hist. Uniw. W Białymstoku, 1999, s. 141.

¹⁹ Straipsnio autorės nuomone, A. Kasparavičiaus teiginys, kad LKDP buvo „apsvaigusi nuo valdžios Olimpo“, yra diskutuotinas. Žr.: Kasparavičius, A. *Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais. Parlamento studijos*. 2006, Nr. 6, p. 59.

²⁰ Noreikienė, S. *Partijų savitarpio kovos dėl politinio režimo. Klasės ir politinės partijos Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1978, p. 172.

LKDP vadovai). Kita vertus, buvo siekiama užtikrinti vis glaudesnę Ministrų kabineto ryšį su partija. Antano Tumėno kabinetas dar vadintas „darbo kabinetu“, jame dirbo liaudininkas Karolis Žalkauskas ir du nepartiniai ministrai – Teodoras Daukantas ir Balys Sližys, Vytauto Petruolio kabinete – jau visi ministrai – partijos nariai, o Leono Bistro – jau beveik visi LKDP CK nariai²¹.

Antra, pats LKDP blokas buvo nevienalytis, jame būta nuomonių įvairovės, nesutarimų, netgi prieštaravimų. Be kita ko, juos didino dėl 1924 m. nederliaus, itin sparčiai vykdytos žemės reformos ir ne visada pakankamai pasvertos valstybės socialinės politikos vis labiau besireiškiantys ekonominiai ir finansiniai sunkumai. Iš trijų bloko atšakų tolydzio stiprėjo vidutiniosios ir turtingesnės valstietijos interesams atstovavusi LŪS ir aiškiai nusilpo LDF, kurią į skirtingas puses blaškė bloko daugumos siekis išvirtinti ekonomikoje bei elito terpėje ir Darbo federacijos socialinė orientacija į samdomų darbuotojų interesų atstovavimą. Auganti LŪS ekonominė galia nesutiko pakankamos atsvaros valdančiųjų socialinėje politikoje. Nuolatinės kalbos apie II Seimo paleidimą taip pat rodė, kad krikščionys demokratai jautėsi netvirtai. Atrodo, Algirdas Julius Greimas buvo teisus, teigdamas, kad „normalu[s] <...> krikščionių demokratų partijos, išvaldžiusios Lietuvos valstybę šešis metus, susidėvėjimas“²².

Valdančiojo bloko nuovargis inspiravo gandus apie Seimo paleidimą, kurie ėmė sklaidyti dar 1925 m. pradžioje. Apie tai kalbėjo ne tik opozicija, bet ir patys krikščionys demokratai. Opozicinės partijos bandė prognozuoti Seimo paleidimo datą, pradėjo iš anksto ruošti rinkimams, net sudarinėti kandidatų sąrašus²³. Prognozėms dėl Seimo paleidimo nepasitvirtinus, rinkimų karštligė 1925 m. vasarą nuslopo. Kita vertus, atsirado prognozuojančių, kad vienpartinė LKDP Vyriausybė nepaskelbs rinkimų ir toliau valdys kraštą, bijodama netekti valdžios²⁴, kad „klerikalai slapta rengiasi prie atviros diktatūros“²⁵. Užbėgant į priekį reikia pripažinti, kad kai kuriais atžvilgiais isteriška krikščionių demokratų reakcija į pralaimėjimą rodytų tų baimių pagrįstumą²⁶.

Krikščionys demokratai savo įtaką stengėsi išsaugoti remdamiesi valstybės aparatu. Jau 1925 m. lapkričio mėn. valsčių viršininkams buvo išsiuntinėta instrukcija, kurioje reikalaujama suaktyvinti kovą su opozicija. Žinoma, valdžios persekiojimai buvo nukreipti visų pirma prieš komunistus, kurie mėgino sudaryti „Darbininkų ir kaimo

²¹ Šių kabinetų sudėtis pateikta: *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai: 1918–1940*. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 268, 293, 313.

²² Greimas, A. J. Gruodžio 17 d. perversmas: (konkrečios analizės bandymas). *Darbas*. 1957, Nr. 1, p. 14.
²³ Stakeliūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla: daktaro disertacija*. Kaunas, 2000, p. 168.

²⁴ Noreikienė, S. Buržuazinės partijos Seimų rinkimuose buržuazinio parlamentinio režimo Lietuvoje metais (1920–1926): 4: III Seimo rinkimai. *LTSR Mokslų akademijos darbai: serija A*. 1980, Nr. 3, p. 65.

²⁵ Seimas kryžkelėje (vedamasis). *Šešupės bangos*. 1926, Nr. 10.

²⁶ Stakeliūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla: daktaro disertacija*. Kaunas, 2000, p. 176.

varguomenės“ sąrašus. Greta II Seimo priimtų „Sustiprintas apsaugos įstatymo“ (1925 m. gegužės 19 d.) ir „Spaudos įstatymo pakeitimo“ (1925 m. birželio 20 d.), buvo paskelbtas (1925 m. birželio 26 d.) įstatymas, draudęs susirinkimus atvirame ore, ant kelių, aikštėse ir kitose panašiose vietose. Buvo uždrausta savivaldybių įstaigoms priklausančiose patalpose organizuoti politinio pobūdžio susirinkimus ir mitingus. Tai turėjo susiaurinti liaudinių rinkimų kampanijos galimybes.

Lietuvių partijų rinkimų kovai vadovavo šių partijų vadovybės sudaryti rinkimų štabai, lenkų – Centrinis lenkų rinkimų komitetas (Centralny Polski Komitet Wyborczy), žydų – dėl nesutarimų tarp partijų susidariusių dviejų politinių grupių štabai²⁷.

Rinkimų kampanija buvo agresyvi, tačiau šįsyk pasižymėjo ir kiek skirtingais akcentais nei ankstesnės. Buvo jaučiamos iš dalies pasikeitusios visuomenės nuotaikos, netgi tarp krikščionis demokratus palaikiusių visuomenės grupių buvo girdėti kritiško nepasitenkinimo balsų, nukreiptų prieš ypatingą padėtį, ūkio sunkumus ir užsienio politikos nesėkmes. Tačiau į jas adekvačiai reaguavo ne visos politinės jėgos.

LKDP rinkimų nuostatos nebuvo nei originalios, nei itin patrauklios rinkėjams. Kaip ir kitų Seimų rinkimų kampanijose, krikščionys demokratai nesidrovėjo pasinaudoti savo, kaip valdžios partijos, įrankiais. Dar 1925 m. lapkričio mėn. vykusiamе valsčių viršaičių suvažiavime jiems buvo duoti nurodymai, kaip galima labiau varžyti antivalstybinių komunistinių organizacijų veikimą. Tačiau daugeliu atvejų atvirai priešiskai kaip į komunistus buvo žiūrima ir į socialdemokratų, netgi liaudinius. Rinkimų kampanijoje panaudota valstybės lėšų, į susitikimus su rinkėjais važinėta ministerijų automobiliais. Mėginta paveikti net Vyriausiąją rinkimų komisiją: jos pirmininkas Petras Leonas savo atsiminimuose rašė, kad kai kurie LKDP veikėjai nesidrovėjo šnekinti komisijos narius, kad rinkimų rezultatus interpretuotų jiems palankiu būdu²⁸.

Radikalieji krikdemai 1926 m. balandžio 15 d. išleido atsišaukimą, kuriame nebal-savusieji už LKDP bloko kandidatus vadinami „Lietuvos pardavikais“, jiems buvo net grasinama²⁹. Krikščionių demokratų „Rytas“ atsiribojo nuo atsišaukimo autorių ir gausių jo platintojų³⁰, tačiau tik paskutinįją rinkimų dieną, todėl opozicijos leidiniai neabejojo, kurioms politinėms jėgoms jis pasitarnavo. Rinkimų agitacijoje aktyviai dalyvavo dvasininkai, kai kuriose bažnyčiose kunigai netgi pirmąją Velykų dieną kalbėjo tik apie rinkimus, gąsdindami, kad tie, kurie balsuos už „bedvių“ partijas, nugarmėsia pragaran. Vyskupai, kaip ir kitų rinkimų metu, kreipėsi į tikinčiuosius

²⁷ Bliuminas, A. *Žydų frakcija Lietuvos Seimuose: 1920–1927 m.* Vilnius: UAB „Sapnų sala“, 2003, p. 58.

²⁸ Leonas, P. Mano atsiminimai ir pergyvenimai: 1919–1926, VII dalis. *Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius*. F. 117–1080, lap. 64. Vyriausioji rinkimų komisija prašymams tikriausiai atsispyrė, tačiau žemesnėse grandyse, kaip liudija įvairių partijų ir tautinių grupių spauda, pažeidimų būta nemažai.

²⁹ Atsišaukimas „Gelbėkite Lietuvą! Surašinėkite Lietuvos pardavikus!“ *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*. F. 1556, ap. 3, b. 81, lap. 2.

³⁰ Dėl „fašistų“ proklamacijų ir jų platintojų. *Rytas*. 1926, gegužės 11.

specialiu laišku, argumentuodami būtinumą balsuoti už krikščionis demokratų, tačiau kreipimasis nebuvo toks paveikus, kaip tikėtasi. Prie krikščionių demokratų rinkimų akcijos populiarumo neprisidėjo ir Katalikų bažnyčios vadovybės draudimas II Seimo nariui kun. Adomui Vilimui dalyvauti rinkimuose³¹.

III Seimo rinkimuose prieš krikščionis demokratų, valdžiusius šalį šešerius metus, stėjo platus įvairialypis priešininkų frontas: liaudininkai, susiblokovę su tautininkais ir 1925 m. pabaigoje iš Santaros likučių susikūrusia Lietuvos ūkininkų partija, taip pat socialdemokratai ir tautinės mažumos, sustiprintos pirmą kartą renkamų Klaipėdos atstovų.

Opozicinės partijos savo agitacijoje visa tai dar labiau išryškino ir panaudojo savo interesams. Buvo iškeltas kai kurių krikščionių demokratų pagrindinių veikėjų tikras ar tariamas piktnaudžiavimas tarnyba, ūkinės aferos (Juozo Purickio „sacharino byla“, Petro Josiuko ir Elzijejaus Draugelio „amerikoniškų lašinių skutimas“ ir V. Petruolio išdo lėšų neskaidrus panaudojimas). Vėliau ne visi tie įtarimai pasitvirtino. Manytina, kad viena svarbiausių priežasčių tam buvo pozicijos ir opozicijos šalininkų ir rėmėjų ūkinė konkurencija³². Buvo kovojama dėl įtakos sferų, pirmiausia – kylančio žemės ūkio produktų supirkimo ir perdirbimo pramonėje. Tačiau rinkimų metu visa tai buvo išreiškiamą toli gražu ne korektiškai.

Priešrinkiminėje propagandoje suartėjo tiek parlamentinių partijų – liaudininkų ir socialdemokratų, – tiek ir už parlamento ribų buvusių tautininkų vedama krikščionių demokratų valdžios kritika spaudoje, susirinkimuose ir mitinguose. Valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai žadėjo atkurti demokratines laisves, įvykdyti daugelį socialinių reformų. Pažadų, reikia pripažinti, šios partijos nesigailėjo. Veikta aktyviai: buvo kuriami knygynėliai, klubai, steigiami sporto rateliai jaunimui ir pan., plačiai panaudojamos savivaldybių pajėgos.

Liaudininkų vidinėse diskusijose išryškėjo agitacijos kryptingumas – ji buvo sutelkta į žemės ūkio klausimus: intensyvinti ir moderninti ūkį pereinant nuo grūdinių kultūrų prie gyvulininkystės. Liaudininkai žadėjo rūpintis vidutiniesiems valstiečiams ir naujakuriams rūpimais reikalais: paskolomis, kreditais, miško medžiaga³³.

Diskusijos liaudininkų vadovybėje dėl politinių sąjungininkų rodė, jog dažnai vadovautasi ne pozityviu nuostatų bendrumu, o siekta telkti visus, kas pasisako prieš krikščionis demokratų ar peikia jų darbus. Liaudininkų spauda stengėsi savo šalininkams įdiegti mintį, kad LKDP veikia ekonominiame ir politiniame krašto gyvenime ir tarptautinėje arenoje patyrė nesėkmę, kad krikščioniškosios organizacijos prarado autoritetą ir jų pralaimėjimas Seimo rinkimuose neišvengiamas. Jie taip pat priekaištavo krikščionims demokratams, jog šie kalti dėl Vilniaus netekimo, kas savaime

³¹ Vilimas prieš bažnytinės vyriausybės norą. *Rytas*. 1926, gegužės 1.

³² Gaigalaitė, A. *Klerikalizmas Lietuvoje: 1917–1940*. Vilnius: Mintis, 1970, p. 93–94.

³³ *Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos programa ir statutas*. Kaunas, 1926.

kurstė antilenkiškas nuotaikas, be to, buvo agituojama tuo pačiu atsakyti už lietuvių persekiojimą Vilniuje.

Rinkimų kampanijoje radikalumu išsiskyrė Socialdemokratų partijos programa, kurioje reikalauta panaikinti karo padėtį, karo teismus ir administracines bausmes, amnestuoti politinius kalinius, suteikti daugiau teisių savivaldybėms, plėtoti pasaulietinę mokyklą ir švietimą apskritai, didinti tautinių mažumų teises³⁴.

Socialdemokratai siekė aiškiai atsiriboti nuo komunistų, tačiau pastarieji, pasimokę iš I ir II Seimo rinkimų, nebemėgino iškelti savo satelitinių sąrašų, o priėmė nutarimą kreiptis laišku į LSDP CK ir jos vietines organizacijas ir sudaryti bendrą frontą per Seimo rinkimus³⁵. LSDP į laišką nereagavo, Kipras Bielinis CK vardu užrašė rezoliuciją: „Į šį pasiūlymą neatsakyti“. „Socialdemokratas“ ėmė spausdinti daugiau antikomunistinių straipsnių, partijos vadovybė draudė skyriams palaikyti bet kokius ryšius su komunistinėmis organizacijomis. Į antrą laišką „Socialdemokrate“ jau buvo atsakyta viešai: „Niekio nepadės jūsų šauksmai, kad dar ne vėlu tą frontą³⁶ sudaryti...“³⁷, nors galiausiai sutiko jungti su savo sąrašais balsus, atiduotus už „Darbininkų ir kaimo biednuomenės“ ir Klaipėdos krašte veikusios Darbininkų partijos sąrašus³⁸.

Tautininkų spauda, turėjusi du gabius publicistus – A. Smetoną, kurio publicistinės kūrybos apogėjus ir buvo būtent parlamentinis laikotarpis³⁹, ir A. Voldemarą, – taip pat negailėjo jodu spalvų LKDP vyriausybę tiek vidaus, tiek užsienio politikai, o agitacijoje nestigo prieš krikščionis demokratų nukreiptos retorikos. A. Smetona viename iš savo atsišaukimų, pavadintame „Ko nerinkti ir kas rinkti“⁴⁰, teigė: „Gerą Seimą gali sudaryti tos lietuvių partijos, kurios nepritarė krikščionių trilypio bloko darbams ir jų savanaudiškai politikai <...>“⁴⁰. Kita vertus, tautininkai, propaguodami tautinį principą kaip vienijančią veiksnį bei „vidurio kelią“ ir piktindamiesi partiniu susiskaldymu, be išlygų teigė, kad jie vieninteliai kitokie, kategoriškai teisūs, o tie, kurie proteguoja partijas – neteisūs.

Rinkimų kampanija buvo įnirtingesnė nei ankstesnės. Spaudoje (ypač provincijos), mitinguose visos partijos ir tautinės grupės nesiskaitė nei su retorikos turiniu, nei su forma⁴¹. Tuo metu tapo įprastos baudos redaktoriams leidinių, kvietusių rengti pogromus, mitingus dažnai suardydamo priešininkų partijų provokatoriai. Plačiai naudoti fiktyvūs

³⁴ Ko socialdemokratai eina į Seimą. *Mūsų platforma*. Kaunas, 1926.

³⁵ *Komunistas*. 1925, Nr. 6–7, p. 161.

³⁶ „Bendras frontas – komunistų taktika esą venyti, tačiau iš tikrųjų pajungti savo ideologijai įvairių pažiūrų darbininkus ir taip išplėsti savo elektoratą.

³⁷ Kauno darbininkas, Dar dėl „bendrojo fronto“. *Socialdemokratas*. 1926, Nr. 16.

³⁸ *LKP istorijos apybraižos*. Vilnius: Mintis, 1978, t. 2, p. 135.

³⁹ Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 124.

⁴⁰ Atsišaukimas išspausdintas „Lietuvos žinių“ užsakymu. Brošiūrą valdžia konfiskavo, bet redaktorė F. Bortkevičienė atsisakė nurodyti užsakytoją. Žr.: Felicija Bortkevičienė nori išsisukti. *Rytas*. 1926, gegužės 1.

⁴¹ Ribas peržengiančių agitacijos pavyzdžių pateikta: Vaišnys, A. *Spauda ir valstybė: 1918–1940*. Vilnius: UAB „Biznio mašinų kompanija“, 1998, p. 66–67.

atsišaukimai ir plakatai, pavyzdžiui, lenkų organizacijų vardu kviesta rinkimus boikotuoti⁴². Lenkai savo ruožtu skelbė, kad visos lietuvių partijos lenkams priešiškos, todėl lenkai turi balsuoti tik už savo atstovus⁴³. Mažumų kultūrinės autonomijos iškovojimo reikalavimai⁴⁴ pynėsi su antilietuviškumu.

Seimo rinkimai ir jų rezultatai

Rinkimai į III Seimą įvyko 1926 m. gegužės 8–10 dienomis. Buvo išrinkti 85 Seimo atstovai: be ankstesnėse I–VI apygardose rinktų, skirtos vietos X apygardai – Klaipėdos kraštui – čia 5 atstovai išrinkti pirmą kartą. Krikščionys demokratai gavo 30 vietų (frakcijomis: LKD – 14 (14), LŪS – 11 (14), LDF – 5 (12), prarasdami 10 mandatų ir patirdami, be abejo, nelauktą skaudų pralaimėjimą; liaudininkai gavo 22 vietas, socialdemokratai – 15. Komunistų remiami sąrašai, surinkę 22,5 tūkst. balsų, liko nereikšmingi, nes pagal rinkimų įstatymą partijos, negavusios vienam atstovui reikalingų balsų, nedalyvavo ir skirstant „likučius“, tad minėti sąrašai prie socialdemokratų atstovų išrinkimo neprisidėjo. Galima daryti prielaidą, kad dalis rinkėjų, kurie būtų balsavę už prokomunistinius sąrašus, didžiąją dalį jų eliminavus, pasirinko socialdemokratrus. Taip pat galima teigti, kad sudėtingoje politinėje konsteliacijoje socialdemokratams atiteko nemaža dalis iš LDF perimtų balsų. Iš krikščionių demokratų bloko didžiausių nuostolių, palyginti su II Seimo rinkimų rezultatais, patyrė būtent LDF, netekusi iš turėtų 12 net 5 vietų⁴⁵. Tautininkai, iškovoję 3 vietas, pirmą kartą pateko į Seimą. Tarp mažumų didžiausią mandatų skaičių – 6 – gavo vokiečiai (tarp jų – 5 klaipeidiečiai), 4 – lenkai, 3 – žydai (vietoj turėtų 7). Mažumų sąrašai surinko šiek tiek mažiau balsų nei 1923 m. II Seimo rinkimuose, tačiau maždaug atitinkamai pagal tautinę gyventojų sudėtį. Galima spėti, jog diferencijuojantis visuomenei, dalis balsų atiteko kairiosioms lietuvių partijoms. Iki Seimo paleidimo 1927 m. balandžio 12 d. pasikeitus 7 parlamento nariams, iš viso III Seime dirbo 92 atstovai.

Liaudininkai visuomenėje buvo identifikuojami kaip nuosekliai laicistinė partija, tad logiška kelti klausimą, ar toks visuomenės pasirinkimas reiškė, jog lietuvių visuomenė

⁴² Buchowski, K. *Polacy w niepodległym państwie litewskim: 1918–1940*. Białystok, 1999, s. 142.

⁴³ „Wszystkie stronnictwa litewskie...“. *Dzień Kowieński*. 1926, 8 maja.

⁴⁴ Valkauskas, R. Žydų tautinės autonomijos klausimas Lietuvoje 1919–1926 metais. *Lietuvos istorijos studijos*. 1996, Nr. 3, p. 69.

⁴⁵ Dėl prieštaravimo tarp LDF ideologijos ir krikščionių demokratų bloko politikos dar 1923 m. buvo įspėjęs K. Grinius: „<...> darbo federacija negalės nuosakiai [nuosekliai] linijos išvesti. Kaip tik ji prieš darbininkus aiškiai nusistatys – ji pražus“ (*I Seimo stenogramos*. 33 posėdis. 1923 m. kovo 17 d. ? p. 12). F. Kemėšis, nagrinėdamas LDF pralaimėjimo priežastis, kaip pagrindines įvardijo žemės reformos padarinius ir nepakankamą jos rūpinimąsi augančio kaimo proletariato būklės pagerinimu, švietimu ir organizavimu (Kemėšis, F. Mūsų partijos ir visuomenė. *Židinys*. 1926, Nr. 7–8, p. 55–56).

krikščionių demokratų valdymo metais atitolo nuo Bažnyčios ir tikėjimo. Tačiau patikimesnė kita prielaida – skirtingai nuo pačių partijų saviidentifikacijos, dauguma rinkėjų į liaudininkus nežiūrėjo kaip į Bažnyčios priešus, nei į krikščionis demokratus – kaip į jos gynėjus⁴⁶. Ko gero, žymi dalis Lietuvos ūkininkų, pasimeldę bažnyčioje, rinkimų būstinėje į urną įmesdavo lapelį su LVS kandidatų sąrašu... Tai liudijo, jog visuomenėje pasaulėžiūrinė priešprieša užleidžia vietą socialinių ir ekonominių procesų nulemtiems prieštaravimams.

Liaudininkų ir socialdemokratų koalicija ir jos reformos

Rinkimų rezultatai anksčiau valdžioje buvusias partijas gerokai suglumino. Kazys Grinius vėliau atsiminimuose rašė, kad rinkimų rezultatai nedžiugino nei dešiniųjų, nei kairiųjų⁴⁷. Krikščionys demokratai pralaimėjo, bet ne tiek, kiek kitų partijų laukta ir tikėtasi. Natūrali būtų buvusi valstiečių liaudininkų koalicija su krikščionimis demokratais, nes visuomenės daugumos mentalitetas vis dar buvo katalikiškas ir konservatyvus⁴⁸, tačiau jos nei vieni, nei antri po rinkimų grumtynių nenorėjo, nes visuomenėje buvo juntamas liberalesnės vyriausybės poreikis. Iš laiko perspektyvos galima teigti, kad tai buvo bene svarbiausias demokratiją destabilizavęs veiksnys. Praradęs šią potencialią koaliciją Lietuvos politinis gyvenimas radikalėjo⁴⁹, labiausiai LSDP išrinktų atstovų sąskaita, tačiau tai buvo logiškas rinkimų rezultatų padarinys.

LSDP ilgai elgėsi neryžtingai: iš pradžių nusprendė formuojant Vyriausybę nedalyvauti, anot krikščionių demokratų „Ryto“, kad „susidėję su buržujais daug nustotų savo rinkikų akyse“⁵⁰. Liaudininkams ir toliau siunčiant jiems palankumo signalus, socialdemokratams sutiko sudaryti koaliciją šešioms mėnesiams.

Liaudininkai ir socialdemokratams daugumą galėjo sudaryti tik palaikomi tautinių mažumų. Jų pakvietimą į koaliciją LŪS atstovas Feliksas Mikšys apibūdino kaip portfelių pirkimą⁵¹. Tokį požiūrį laikant perdėtu, vis dėlto verta abejoti, ar liaudininkai, kviesdami mažumas į koaliciją, numatė tokio žingsnio politines pasekmes.

Sudarytoji valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų koalicija jau iš karto buvo ardoma nesutarimų. Socialdemokratams, visuomet turėję žymiai didesnę intelektualinį potencialą

⁴⁶ Ivinskis, Z. Dešinė ir kairė demokratinėje Lietuvoje. *Į laisvę*. 1956, Nr. 10, p. 21.

⁴⁷ Grinius, K. Gruodžio 17 d. perversmas. *Literatūra: metraštis*. Chicago, 1954, kn. 2, p. 237.

⁴⁸ Tai rodo nuo III Seimo rinkimų nedaug sumažėjęs bendras už krikščionis demokratus balsavusių rinkėjų skaičius (Truska, L. Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje (1918–1940) bruožai. *Parlamento studijos*. 2004, Nr. 2, p. 92 (lentelė).

⁴⁹ Blomeier, V. *Litauen in der Zwischenkriegszeit: Skizze eines Modernisierungskonflikts*. Münster: LIT, 1998, s. 35.

⁵⁰ Rinkimams paaiškėjęs. *Rytas*. 1926, gegužės 13.

⁵¹ *III Seimo stenogramos*. 12 posėdis, 1926 m. birželio 24 d.

negu jų skaičius Seime bei įtaka visuomenėje, dabar naudojosi valdžia ir vertė liaudininkus vykdyti kur kas radikalesnę politiką, nei pastarieji būtų norėję.

Tautininkai laikėsi santūriai. Skirtingai nuo krikščionių demokratų, kurie kėlė į viešumą visus su liaudininkais susijusius gandus ir juos komentavo, tautininkai to nedarė. Liaudininkai buvo linkę A. Smetoną kviešti į Vyriausybę, bet socialdemokratams buvo kategoriškai nusistatę prieš, nes tautininkus jie interpretavo kaip „stambiosios reakcinės buržuazijos interesų gynėjus“⁵².

Nors prieš krikdumus nukreipta politinių ir tautinių jėgų grupė rinkimų rezultatais buvo patenkinta, suformuotas politinių jėgų santykis svarbiausią šios stovyklos jėgą – liaudininkus, ir iki tol gerokai vengusius kovos dėl postų⁵³, – vertė jaustis neužtikrintai ir prognozavo koalicijos sudarymo ir valstybės valdymo sunkumus.

1926 m. birželio 8 d. Prezidentu išrinktas valstiečių liaudininkų lyderis, tautinio atgimimo veikėjas varpininkas K. Grinius. Savo inauguracinėje programinėje kalboje Prezidentas pabrėžė Konstitucijos laikymosi, teisėtumo, teisingumo ir demokratijos svarbą, pateikdamas pavyzdį senovės graikų įstatymų leidėjo Solono, kuris, pasitraukdamas iš tėvynės, paėmė pasižadėjimą iš piliečių, kad jie per dešimt metų nekeis įstatymų, o stengsis prie jų priprasti ir juos vertinti. Jis siūlė „ne konstituciją lenkti į save, bet save lenkti į konstituciją. Iš to išeina, plačiau tai imant, tolerancijos reikalingumas, priešinėko nuomonės ir asmens gerbimas“⁵⁴.

Prezidento K. Griniaus mintys aiškiai siejasi su garsaus prancūzų politologo Raymondono Arono pastebėjimu, kad parlamentinis konstitucinis režimas gali sėkmingai gyvuoti tik tuomet, kai skirtingų visuomenės grupių piliečiai kelia savo reikalavimus, bet tuo pat metu išsaugo gebėjimą eiti į kompromisą. „Pernelyg prisirišus prie savo idėjų, kyla grėsmė prarasti kompromiso pojūtį. Kai įsiliepsnoja aistros, žmonės praranda pagarbą įstatymams ir konstitucijai. Demokratijai visuomet gresia pavojus dėl pernelyg didelio vieno ar kitų partijų ar politinių grupių prisirišimo prie savo idėjų“⁵⁵. Lietuvoje panašias mintis jau 1926-aisiais, III Seimo veiklos pradžioje, dėstė Stasys Šalkauskis, teigdamas, kad rinkimus laimėjusios jėgos valstybėje turi vykdyti nepartinę politiką, o opozicija – net kritikuodama dirbti kuriamąjį darbą⁵⁶.

Deja, tik pavieniai III Seimo atstovai, bet labiau kaip asmenys, o ne politinių partijų reprezentantai, laikėsi tolerancijos principų. Tarp valdančiųjų daugiausia valstybinės politikos paieškų būta tarp valstiečių liaudininkų. III Seimo darbo pradžioje vienas iš socialdemokratų lyderių Jeronimas Plečkaitis Mykolui Krupavičiui yra pasakęs: „Jūs

⁵² Kasparavičius, A. 1926-ųjų gruodžio 17-osios prielaidų eskizai. *Naujas židinys-Aidai*. 1994, Nr. 11, p. 30.

⁵³ *Žurnalisto Jono Kardelio atsiminimai*. Vilnius: V. Užtupo leidykla, 1999, p. 134.

⁵⁴ *III Seimo stenogramos*. 5 iškilmingas posėdis, 1926 m. rugpjūčio 8 d.

⁵⁵ Арон, Р. *Демократия и тоталитаризм*. Москва, 1993, p. 144.

⁵⁶ Šalkauskis, S. Momento reikalai ir principų reikalavimai. *Židinys*. 1926, Nr. 6–7, p. 444; Nr. 7–8, p. 40–41.

mus šešerius metus valdėte, dabar mes jus pavaldysime...⁵⁷ Tai, kad valstybinio požiūriu kartais pristigdavo netgi liaudininkams, yra pažymėjęs Vincas Trumpa, teigdamas, kad 1923–1926 m. laikotarpiu „[M.] Sleževičiaus vadovaujama opozicija buvo toli nuo konstruktyvios ir lojalios opozicijos. Mykolo Krupavičiaus vadovaujama opozicija 1926 metais atsekėjo beveik tuo pačiu“⁵⁸, ignoruodamas priežastis analizavusio S. Šalkausko pasiūlymą, kad krikščionių demokratų pralaimėjimas galėtų būti gera paskata „[s]avo rūšies sąžinės sąskaitai, iš kurios turėtų kilti pasiryžimas pasimokyti iš neigiamų patyrimų ir sąmoningai stoti į pažangaus tobulinimosi kelią“⁵⁹. Tačiau krikščionių demokratų blokas perėjo į griežtą opoziciją liaudininkams dar iki Vyriausybės suformavimo⁶⁰. Seime jų laikysena buvo ne tik priešiška, bet ir nuosekliai destruktivi. Joje neabejotinai vyravo kerštas už pralaimėtus rinkimus. Anot A. J. Greimo, LKDP buvo per silpna laimėti rinkimus, bet per stipri juos garbingai pralaimėti⁶¹.

Kita vertus, reikia įvertinti ir tai, kad Krikščionių demokratų partija, nepaisant joje pasigirdusių diktatūros šalininkų balsų⁶², nors ir trumpam laikui, turėjo politinės išminties gera valia užleisti pozicijas rinkimus laimėjusioms partijoms. Nepaisant valdžios sluoksniuose ir visuomenėje tvyrojusios įtampos, demokratinės valdžios perdavimo rinkimus laimėjusiai opozicijai procedūros nebuvo pažeistos. Pakankamai solidus ankstesnis politinis įdirbis krikščionims demokratams leido išlaikyti didelę įtaką krašte ir pasitraukus iš valdžios⁶³.

Tuo tarpu socialdemokratams neketino atsakyti principinės programinės pozicijos ir daryti kompromisų. Tuoj po rinkimų jie paskelbė, kad III Seimas turės pereinamąjį pobūdį: bus panaikinti daugelis I ir II Seimų sprendimų, sugrįžta į Steigiamojo Seimo kūrybos darbą⁶⁴. Taigi, pagal socialdemokratų logiką, III Seimo pirmiausia laukė negatyvus grovimo darbas. Pačios LSDP vadovybėje tuo metu įsigalėjo radikalai, nuosaikiosius veteranus – Steponą Kairį ir K. Bielinį – palikę mažumoje. Derindamasis prie partijos daugumos, svarstant Vyriausybės deklaraciją S. Kairys pareiškė, kad

⁵⁷ *III Seimo stenogramos*. 16 posėdis, 1926 m. birželio 12 d.

⁵⁸ Trumpa, V. *Ėjo vieni į valdžią. Akiračiai*. 1969, Nr. 10, p. 13.

⁵⁹ Šalkauskis, S. Momento reikalai ir principų reikalavimai. *Židinys*. 1926, Nr. 6–7, p. 438.

⁶⁰ Vyriausybė suformuota 1926 m. birželio 14 d. Ministru Pirmininku tapo M. Sleževičius („M. Sleževičius tikrai Sąjungos ipareigotas ėjo“, žr.: *Žurnalisto Jono Kardelio atsiminimai*. Vilnius: V. Užtupo leidykla, 1999, p. 134). Socialdemokratai Vyriausybėje gavo dvi svarbias ministerijas: vidaus reikalų ministru tapo V. Požela, švietimo – V. Čepinskis. Rečiau dėmesys kreipiamas į pačią Seimo vadovybę. Seimo Pirmininku išrinktas dr. Jonas Staugaitis (juo buvo iki 1926 m. gruodžio 19 d., po to – A. Stulginskis), pirmuoju vicepirmininku – S. Kairys, pirmuoju sekretoriumi – vokiečių atstovas Rudolfas Kinderis ir tik antruoju – krikščionis demokratas Jonas Steponavičius.

⁶¹ Greimas, A. J. Gruodžio 17 d. perversmas: (konkrečios analizės bandymas). *Darbas*. 1957, Nr. 1, p. 14.

⁶² Išsamiau apie tai žr.: Kasparavičius, A. Parlamentinės demokratijos perversijos Lietuvoje 1920–1926 metais. *Gairės*. 2006, Nr. 2, p. 39.

⁶³ *Ten pat*.

⁶⁴ Mūsų uždaviniai Seime. *Socialdemokratas*. 1926, gegužės 20.

partija parems Vyriausybę tik tuomet, jei ši likviduos krikščionių demokratų režimo padarinius, įves teisėtą demokratinę tvarką, rūpinsis darbininkų bei ūkininkų reikalais. „Nuo to momento, kai pažadai nebus pildomi ir darbininkai bus skriaudžiami, nuo tos dienos mūsų tolesnis bendradarbiavimas Seime ir vyriausybėje turės baigtis“⁶⁵. Socialdemokratai neturėjo iliuzijų, kad tokia padėtis gali ilgai tęstis, todėl spausdami liaudininkus, skubėjo kuo daugiau laimėti per kuo trumpesnį laiką. Nors valdymo patirties turėjo kaip tik valstiečiai liaudininkai, beveik visas reformų iniciatyvas teikė socialdemokratai. Gal ir ne visai klydo F. Mikšys, 7 posėdyje pasakęs, kad „vienas socialdemokratas vertas dviejų valstiečių liaudininkų“⁶⁶.

Apskritai imant, Mykolo Sleževičiaus koalicinė Vyriausybė vykdė ne kokią nors avantiūristinę kairuolišką užsienio ar destruktivių vidaus jėgų inspiruotą politiką, o įgyvendino per rinkimus duotus pažadus (atrodo, tai bus buvusi nuosekliausiai rinkimų pažadus įgyvendinusi Vyriausybė per visą parlamentinį laikotarpį), vykdydama liberalias reformas: panaikino karo padėtį (palikdama tik siauroje zonoje prie demarkacijos linijos su Lenkija), susirinkimų ir spaudos laisvę varžančius įstatymus, pradėjo ruošti policijos ir kariuomenės reformų projektus. Socialdemokratų radikaliausiems reikalavimams nebuvo pritarta: liaudininkai pasisakė prieš politinės policijos naikinimą, išlaidų kariuomenei sumažinimą per pusę, nesutiko teikti Seimui įstatymo dėl išperkamujų mokesčių naujakuriams panaikinimo, atmetė socialdemokratų siūlytą lygiavos principą skirstant ganyklas kaime.

Tačiau kai kurie radikalūs socialdemokratų reikalavimai vis tik buvo įvykdyti. 1926 m. liepos 14 d. priimtas Liudos Purėnienės parengtas Amnestijos įstatymas. Apie jį Seimo atstovė vėliau atsiminimuose rašė: „III Seime, kuomet pralaimėjo krikščioniškasis blokas, man buvo pavesta surašyti amnestijos įstatymo projektą. Aš jį surašiau ir referavau Seime. Į tą amnestijos įstatymą aš įtraukiau visus be jokios išimties Baudžiamojo Kodekso, Ypat[ingųjų] Valstybės aps[augos] įstatų ir karo lauko teismo įstatų str[aipsnius], pagal kurių buvo nuteisti ar patraukti teismo atsakomybėn komunistai ir kiti politiniai, kad jie visi be išimties būtų amnestuoti. Referuodama tą įstatymo projektą, aš plačiai įrodinėjau jo reikalingumą, nurodžiau, kaip krikščionių blokui viešpataujant visa Lietuva buvo paversta didele nuovada“⁶⁷. Pagal minėtą įstatymą iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo išleista 83 politiniai kaliniai, Šiaulių SDK – 10, iš kitur – po keletą, iš viso – 104⁶⁸. Jie pirmieji ir pasinaudojo pilietines laisves varžiusios karo padėties panaikinimu, keldami sumaištį ir kompromituodami koaliciją.

Dalis socialdemokratų reikalavimų: kaip biudžeto persikirstymas, orientuojantis

⁶⁵ III Seimo stenogramos. 12 posėdis, 1926 m. birželio 23 d.

⁶⁶ III Seimo stenogramos. 7 posėdis, 1926 m. birželio 12 d.

⁶⁷ L. Purėnienės 1968 m. kovo 5 d. taisytas mašinarštinis lapas be pavadinimo. *Lietuvos ypatingasis archyvo (toliau – LYA) LKP Dokumentų skyrius (toliau – DS)*. F. 3377, ap. 58, b. 578, lap. 10. Šį įstatymą istorikai laiko skubotu (Kasparavičius, A. *Parlamentinės demokratijos perversijos Lietuvoje 1920–1926 metais. Gairės*. 2006, Nr. 2, p. 40).

⁶⁸ R. Čepo parengta pažyma (1978 m.). *LYA LKP DS*. F. 3377, ap. 58, b. 856, lap. 13.

į socialines reikmes, buvo nerealus dėl sudėtingos ekonominės krašto padėties, kiti siekiai – visiška amnestija – labai diskutuotina dėl galimų padarinių, treči – politinės policijos sumažinimas⁶⁹, ypatingųjų teismų panaikinimas – neatitiko nei to meto valstybės vidaus padėties realijų, nei politinės konjunktūros, kurios irgi derėjo paisyti. Vidaus realijų neatitiko ir griežtai laicistinis koalicijos Vyriausybės nusistatymas, kuris krikščionių demokratų retorikoje buvo panaudotas vaizduoti ją bedieviškomis, komunistinėmis, tariamai antipatriotinėmis ir antivalstybinėmis spalvomis.

Dauguma koalicijos vykdytų reformų Lietuvai, atsižvelgiant į jos tarptautinę padėtį⁷⁰ ir visuomenės situaciją, buvo pernelyg radikaliai, aiškiai per ankstyvos. Minėtų dviejų partijų rinkimų programos ir jų pagrindu vykdytos reformos dar buvo paveiktos ankstesnių geopolitinių revoliucinių sukrėtimų Rytuose. Dalis kaimo ir miesto varguomenės, ypač Lietuvos valstybingumui abejingų ar nelojalių kitataučių bei internacionalistiškai nusiteikusių lietuvių neturėjo imuniteto, reikalingo atsispirti komunistinės Rusijos apžavams. Šios jėgos demokratines reformas panaudojo savo antivalstybinėmis idėjoms propaguoti.

Vykdydama sparčius, ne iki galo parengtus pertvarkymus, Vyriausybė turėjo numatyti ir didelį priešinimąsi iš visų jais nesuinteresuotų politinių partijų ir įvairių gyventojų grupių. Kaip atsakas į tai turėjo būti Vidaus reikalų ministerijos (ministras – socialdemokratas Vladas Požela) pasirengimas kontroliuoti padėtį ir išvengti galimų ekscesų⁷¹. Tačiau suplanuotos ir pradėtos reformos policijoje bei kariuomenėje šias struktūras su Vyriausybe supriešino. Antai karo padėties panaikinimas bedarbyste grėsė kelioms dešimtims karo komendantūrų darbuotojų⁷², apie šimtą turėjo atleisti sujungus kriminalinę ir politinę policiją. Reformų iniciatoriai neapskaičiavo ir atleidžiamų aukštųjų karininkų, ir nepatenkintų numatytu atlyginimų atėmimu kunigų ne tik politinės, bet ir visuomeninės įtakos.

Krikščionys demokratai šioje situacijoje pasielgė taip pat ne pagal demokratinės valstybės principus. Politinė diskusija kartu su valdžios perdavimu išnyko iš oponuojančių pusių diskurso, ją vis labiau keitė atvira bloko idėjinė demagogija. Krikščionys demokratai, beveik nedalomai dominavę visuose Seimuose, radikaliai pasikeitus situacijai, pasirodė tegalintys atlikti demokratinės valdžios perdavimo procedūras, bet nesugebantys būti konstruktyvia opozicija kitai ir kitokiai valdžiai. Tai, kad Lietuvos

⁶⁹ Politinės policijos tarnautų skaičius, palyginti su 1923 m., buvo sumažintas penktadaliu, sumažėjo ir finansavimas (Anušauskas, A. *Lietuvos slaptosios tarnybos: 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 112).

⁷⁰ Lietuvos užsienio politikos problemos nagrinėjamu laikotarpiu išsamiau aptartos: Kasparavičius, A. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje: 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Nepuolimo sutarties sudarymo analizė*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994.

⁷¹ Stakeliūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla: daktaro disertacija*. Kaunas, 2000, p. 17.

⁷² Kasparavičius, A. Parlamentinės demokratijos perversijos Lietuvoje 1920–1926 metais. *Gairės*. 2006, Nr. 3, p. 33.

piliečiai per demokratinius rinkimus pasirinko alternatyvią, tai yra liaudininkų ir socialdemokratų pasiūlytą politiką, kai kuriems radikals, kartais ir trumparegiško mąstymo buvusios valdžios šalininkams reiškė kone katastrofą. Siekti politinio revanšo demokratinio būdu jiems atrodė nepriimtina. Pralaimėjimą rinkimuose laikydami ne savo politikos, o rinkėjų pasirinkimo klaida, jie nepaisė Seimą išrinkusiųjų valios, savo politines aspiracijas keldami aukščiau už Seimo institucijos legitimumą. Kitaip kalbant, krikščionys demokratai buvo pasiryžę „ištaisyti“ rinkėjų klaidą destruktvyvia politine veikla trikdydami koalicinės Vyriausybės darbą (nemotyvuotais paklausimais ir interpeliacijomis, obstrukcinėmis kalbomis Seimo posėdžiuose), organizuodami demonstracijas, per spaudą ir žodžiu vykdydami piktą agitaciją, telkdami visų krikščionių demokratų politikos šalininkų jėgas. Krikščionių demokratų aktyvumas neabejotinai reiškė artėjančias permainas. Kurį laiką jos buvo nukreiptos koalicijai saugyti, tačiau nuo rudens ėmė krypti į demokratinį valdžios formavimo principų pamynimą.

Apibūdinant susiklosčiusią situaciją, nereikėtų prieš Vyriausybę nukreipta veikla kaltinti vien tik krikščionių demokratų, nors būtent jų egoistiniai valdžios susigrąžinimo norai buvo trapių demokratijos pradų pamynimo pirmoji pakopa. Be to, nėra pagrindo kaltinti ar net įtarti buvusiąją valdančiąją jėgą autoritarizmu ar kokia kita vienasmenio režimo primetimo tautai forma. Krikščionys demokratai manė esą pakankamai stiprūs, jie tikėjosi grįžę į valdžią sutramdyti, jų nuomone, antivalstybines jėgas ir grąžinti valstybės gyvenimą į „normalų“ kelią, išlaikant, kaip ir anksčiau, parlamentinę valdymo formą. Apie tai liudytų ir trumpalaikis M. Krupavičiaus⁷³, Aleksandro Stulginskio ir kitų krikščionių demokratų lyderių bendradarbiavimas su perversmininkais.

Būtent 1926 m. rudenį ir prasidėjo laikinas, tačiau siekiant valdžios efektyvus krikščioniškosios demokratijos ir tautininkų, besąlygiškai laikiusių save tikraisiais patriotais, neformalus sutarimas ir bendrų veiksmų planavimas. Tautininkai turėjo neabejotiną autoritetą Lietuvos kariuomenės vadovybėje, ypač tarp aukštųjų Kauno įgulos karininkų. Politinių jėgų ir karinių struktūrų bendras veikimas beveik visuomet reiškia perversmo arba pučo perspektyvą. Lietuvos sąlygomis tai reiškė, kad susivienijo dešiniojo politinio spektro jėgos, kurios disponavo valdžioje buvusių krikščionių demokratų patirtimi, niekuo nesukompromituota patriotinių jėgų karine parama ir, savaime suprantama, parengtu valstybės perversmo scenarijumi.

Pagal jį šios partijos naktį iš 1926 m. gruodžio 16 į 17-ąją ir įvykdė valstybės perversmą. LKDP, kaip įtakingiausia laimėjusių jėgų partija, gavo tautininkų pažadą atkurti konstitucinę tvarką⁷⁴. Tą patį A. Voldemaras žadėjo ir atsistatydinusiui Prezidentui K. Griniui⁷⁵. Tad gruodžio 19 d. Seimo posėdyje tautininkas A. Smetona buvo antrą kartą išrinktas Prezidentu, o A. Voldemaras tapo Ministru Pirmininku.

⁷³ Išsamiau apie tai: *ten pat*, Nr. 2–3.

⁷⁴ Ivinskis, Z. Nepriklausomos Lietuvos politinio gyvenimo raida ir lūžiai. *Į laisvę*. 1968, Nr. 44, p. 43.

⁷⁵ Grinius, K. Gruodžio 17 d. perversmas. *Literatūra: metraštis*. Chicago, 1954, kn. 2, p. 266.

Istorinėje literatūroje išsamiai atskleista pasyvi liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybės reakcija į perversmo rengimą lemtingų įvykių išvakarėse ir jų metu⁷⁶. Nediskutuojant su kontraversiškais vertinimais, belieka konstatuoti, kad demokratiniais principais besivadovavusi Vyriausybė nebuvo pajėgi atremti susitelkusių antidemokratinų jėgų. Kodėl nebuvo pasipriešinta perversmo organizatoriams ir vykdytojams ir, priešingai, perversmininkų naudai atsisakyta ir Prezidento, ir Vyriausybės vadovo pareigų, – esama daug atsakymų. Tai aktuali, bet visai atskira tema, kurią nagrinėjant neišvengiamai teks grįžti prie daugelio mūsų istoriografijoje skelbtų teiginių, kvestionuojant jų pagrįstumą.

Išvados

1. XX a. trečiojo dešimtmečio pirmojoje pusėje Lietuvos valstybingumo raidą nulėmė stipriausios krašto politinės jėgos – trilypio krikščionių demokratų bloko – valia ir sprendimai. Besiformuojanti tautininkų patriotinė (A. Smetona, A. Voldemaras ir kt.) opozicija buvo nepopuliari visuomenėje ir per silpna, o kairioji ir centristinė (socialdemokratai ir liaudininkai) – nepakankamai konstruktyvios ir nuoseklios.

2. Valdžios krizė ir konfliktas buvo *de facto* užprogramuoti III Seimo rinkimų rezultatuose:

2.1. Valstybės politinį gyvenimą per pirmuosius tris (įskaitant Steigiamąjį) Seimus kontroliavę krikščionys demokratai nuveikė pozityvų darbą kuriant valstybės institucijas, stiprinant ūkinį, kultūrinį gyvenimą, tarptautinę šalies padėtį, neutralizuojant įvairių visuomenės sluoksnių tarpusavio prieštaravimus, destrukticinį Rusijos revoliucinių įvykių poveikį, tačiau nepajėgė kontroliuoti politinės padėties 1926 metais ir gegužės 8–10 d. rinkimuose prarado valdžią.

2.2. Formalią daugumą sudarę radikalių demokratinų reformų šalininkai (liaudininkai, socialdemokratai ir tautinės mažumos) faktiškai pasirodė adevkvačiai neatitinkantys vyraujančių visuomenės socialinių lūkesčių ir daugumos gyventojų politinių vertybių; valdžia neturėjo pakankamos atramos jėgos struktūroje.

2.3. Tai, jog kraštutinė radikali ir trapi demokratija po pusmečio buvo nušluota perversmininkų, o valdžios vektorius ryškiai pakrypo į dešinę, tuo laikotarpiu atitiko po Pirmojo pasaulinio karo susikūrusių nacionalinių valstybių bendrąją politikos kryptį.

III Seimo pralaimėjimas parodė, kad Lietuvoje sparti parlamentarizmo raida žymiai atsiliko nuo visuomenės demokratizacijos proceso. Ši takoskyra išliko iki pat SSRS okupacijos 1940 m.

⁷⁶ Stakelūnaitė, D. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla: daktaro disertacija*. Kaunas, 2000; Stakelūnaitė, D. 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo padarinių legalizavimas: Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybės pozicija. *Istorija*. 1999, t. 41, p. 34–39.

SOCIETY'S CHOICE: WHAT WERE THE REASONS FOR THE LOSS/VICTORY OF THE 3RD SEIMAS?

DANUTĖ BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ

Summary

Keywords: democracy crisis, constructive and destructive opposition, left-wing, right-wing, coalition government, coup d'état.

The author analyses the factors which determined the coup d'état of 1926. Since 1920 the Christian Democrats had been dominating during three consecutive terms of the Seimas (the Constituent, the 1st and the 2nd). Shallow social differentiation and low political-cultural level of the society provided a favourable environment for the development of oppositional powers, which, after the election of the 3rd Seimas, democratically took control of the state. The half-year rule by coalition centrist and left-wing parties was easily interrupted

by the takeover executed by nationalist and Roman Catholic powers. Democracy suffered a loss in Lithuania, although the foundations for the development of its statehood remained intact. The development of the state sovereignty acquired features common with those of other East European countries.

The loss of the 3rd Seimas demonstrated that the evolution of parliamentarism was considerably laying behind the process of social democratization in Lithuania.